

Pomoč, sočutje in pieteta do sovjetskih vojnih ujetnikov v Mariboru, umrlih v letih 1941–1942

Borivoj Breže*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 94(497.4Maribor)"1941/1942":341.341

Borivoj Breže: Pomoč, sočutje in pieteta do sovjetskih vojnih ujetnikov v Mariboru, umrlih v letih 1941–1942. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 75–96

Pričujoči sestavek se osredotoča na pomoč, sočutje in pieteto do sovjetskih vojnih¹ ujetnikov, zaprtih in umrlih od oktobra 1941 do aprila 1942 večinoma v prostorih bivšega² carinskega skladišča v mariborski četrti Melje. Humanitarne aktivnosti so potekale med vojno in po njej. Med vojno je predstavljalo najpogostejšo obliko pomoči dajanje kruha ujetnikom skozi žično ograjo in nad njo, umrle pa so pokopavali na pokopališču Pobrežje v vzporedne jame. Po vojni so na njih uredili zgledno pokopališče, kasneje pa postavili ustrezna spominska obeležja.

Ključne besede: Melje, carinsko skladišče, Stalag XVIII D, stražarji, otroci, Pobrežje, vzporedne jame, grobne enote, ruski pravoslavni križ, Spomenik miru, Muzej nacističnega taborišča za sovjetske ujetnike

1.02 Review article
UDC 94(497.4Maribor)"1941/1942":341.341

Borivoj Breže: Help, Sympathy and Reverence for the Soviet War Prisoners in Maribor, who died in the Years 1941 and 1942. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 75–96

The paper concentrates on the help, sympathy and reverence for the Soviet war prisoners, who were imprisoned and who died between October 1941 to April 1942 on the

* Mag. Borivoj Breže, univ. dipl. inž. met. in mater., višji kustos za tehniško dediščino v pokoju, Ulica heroja Staneta 14, 2000 Maribor, Slovenija, borivojbreze1@gmail.com

¹ Odslej: besedo *vojni* izpuščamo, razen, če je zapisano pod Viri in literatura.

² Odslej: besedo *bivši* izpuščamo.

premises of the former customs warehouse in the Maribor quarter Melje. The humanitarian activities were carried out between the war and afterwards. During the war the most common ways of helping the prisoners were giving them bread through the wire fence or above, and burying the dead prisoners in parallel graves at the Pobrežje cemetery. After the war a model cemetery was build and appropriate memorials were set up.

Key words: Melje, customs warehouse, Stalag XVIII D, guards, children, Pobrežje, parallel graves, graves, flowers and candles, Russian orthodox cross, Memorial of Peace, Museum of Nazi camp for Soviet prisoners

MEDVOJNO DOGAJANJE V MELJU – SPLOŠEN OPIS STANJA

Nemci so takoj po kapitulaciji Jugoslavije ustanovili v industrijsko-delavski četrti Melje v severovzhodnem predelu Maribora ujetniško taborišče z oznako Stalag XVIII D (sprva 306). V meljski vojašnici so se najprej znašli britanski ujetniki (Angleži, Avstralci, Novozelandci), njihovi zavezniki iz prodora v Grčijo (Grki, Ciprčani) in jugoslovanski ter francoski ujetniki. V meljski vojašnici so bivali vse dotlej, dokler niso nekoliko severneje od nje postavili zanje barake. Sovjetski vojni ujetniki so začeli prihajati v začetku jeseni. Namestili so jih v carinsko skladišče, zgrajeno v letih 1938–40.³

Slika 1: Carinsko skladišče danes. Med vhodnimi vrati in vlačilcem stoji spominska tabla, postavljena 15. 9. 2011. Avtor fotografije: mag. Gerhard Angleitner.⁴

³ Pokrajinski arhiv Maribor PAM, fond Zavod za urbanizem Maribor, TE 47/114, Carinar-nica in skladišča, leto: 1938–1972, Einspielerjeva ul. 31.

⁴ Upokojeni višji predavatelj Fakultete za elektrotehniko, računalništvo in informatiko FERI v Mariboru.

O dogajanju v taborišču za sovjetske ujetnike je po več kot sedemdesetih letih razmeroma malo znanega. Vzrokov o tem je več. Avtentičnih poročevalcev, tj. ujetnikov, praktično ni bilo, saj je šlo za predhodnika uničevalnih koncentracijskih taborišč, ki bi ga lahko poimenovali tudi *mariborski Auschwitz*,⁵ v katerem so ubijali s stradežem, z izpostavljanjem podhladitvam in s pomanjkanjem najosnovnejših higienskih pogojev. Treba je upoštevati tudi, da je taborišče delovalo razmeroma kratek čas, od oktobra 1941 do aprila 1942, tj. le v prvi polovici vojnega obdobja. Zato je težko pričakovati, da bi preživelo več neposrednih pričevalcev, oziroma, da bi se ohranilo dovolj gradiva za obširnejše historiografske raziskave. Obstoječe arhivsko gradivo v Muzeju narodne osvoboditve Maribor o sovjetskih vojnih ujetnikih v Mariboru v letih 1941–1942 je v zadnjih letih obogatilo 822 fotokopij⁶ kartotek sovjetskih ujetnikov.

Ohranila so se sicer redka pričevanja, ki pa dokazujejo, da Mariborčani, konkretno prebivalci Melja, niso ostali neprizadeti. Pri tem je treba upoštevati, da se je tudi v Melju znatno spremenila demografska slika, saj je nova oblast hitro naselila izpraznjena stanovanja in družinske hiše izseljenih Slovencev z nemško govorečimi priseljenci, v glavnem z uradniki in funkcionarji.

Prebivalci Melja, predvsem tisti, ki so živeli najbližje taborišču, na hitro prirejenem bivšem carinskem skladišču, zgrajenem tik pred vojno, to je na Einspielerjevi in na Prisojni ulici ter tistih v njeni bližini, tj. na Erjavčevi,⁷ Krempļjevi, Trdinovi in na Wilsonovi ulici, so po svojih najboljših močeh pomagali sovjetskim ujetnikom, pri čemer so tvegali svojo svobodo ali celo življenje. Prav ta pomoč s koščki kruha skozi žičnato ograjo ali preko nje je odraz pristnega sočutja in svojevrstnega, spontanega odpora. Ker je bilo tveganje le preveliko, da bi se v bližini ograje mudili zgolj odrasli, so nekateri starši zaupali to pomoč sestradanim ujetnikom tudi lastnim otrokom, saj Nemci proti njim niso ukrepali tako ostro.

Iz pričevanj je razbrati, da so pri oskrbovanju ujetnikov s koščki kruha sodelovali, kolikor je bilo sploh možno, tudi nekateri britanski (novozelandski), francoski in jugoslovanski ujetniki, celo nekaj stražarjev, v glavnem priletnih Avstrijcev.

⁵ Jasmina Cehnar, V Melju končno zaznamovali mariborski Auschwitz. V: *Večer* 67, 2011, 215, 16. 9., str. 19.

⁶ Izvirnike hrani Centralni vojaški arhiv ruskega ministrstva za obrambo v mestu Podolsk. http://www.veleposlanistvorusije.mid.ru/doc/08072014_sl.pdf, str. 6. Odslej: <http://www.veleposlanistvorusije...>

⁷ Po vojni preimenovana v Ulica pregnanih. Pri 2. etapi izgradnje hitre ceste skozi Maribor v prvi polovici osemdesetih let jo je skoraj popolnoma prekrila štiripasovnica skozi vzhodni predel Maribora. Ostale ulice so po vojni obdržale svoja prvotna imena.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25	Personalkarte I: Personelle Angaben Talag XVIII D Marburg Kriegsgefangenen-Stammlager:		STALAG XVIII D Beschriftung der Erhebnungsmarke Nr. 686 / 15266 Lager: Stalag XVIII D	
Name: Tschitwirokowna Vorname: Peter Geburtsort: 1. Okt. 1906 Siro Religion: Orth. Vorname des Vaters: Dimitri Familienname der Mutter: Nathowa		Staatsangehörigkeit: Sowjet (Russie) Dienstgrad: Soldat Truppenteil: Inf. Reg. N. 470 Geburtsort: Rayon Nandjersko Matrikel-Nr. (Stammrolle des Heimatsortes): 4.9.1944 Gefangenennamen (Ort und Datum): Kachonka Ob gesund, krank, verwundet eingeliefert: gesund		
Bild 		Nähere Personalbeschreibung		
Größe: 178 Haarfarbe: braun Fingerabdruck des rechten Zeigefingers: 		Besondere Kennzeichen: Kein Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person in der Heimat des Kriegsgefangenen: Frau Tschitwirokowna Anna Atchadjan (Rayon Tschitwirok) Pleschajewskaja ulica 104 Sov. Atchadjan Wenden!		
Unterschrift: L=42		Unterschrift: 1. Asenparawo zu Plesewa 9-104		
Stempel: DA 446230 ИЗМЕНЕНЫ ВНЕСНЫ 13.12.1944		Verstorben		
STALAG XVIII D		686		

Slika 2: Fotokopija iz kartoteke Petra Dimitrijeviča Četverikova.⁸

⁸ Ujet je bil v kraju Kahovka (Kachowka) 4. 9. 1941, po poklicu poljski delavec ruske narodnosti. Bil je vojak pehotnega polka št. 70. Umril je 15. 2. 1942 v Mariboru. Pokopan je bil na pobreškem pokopališču v grobu številka 170.

Kot dokaj pogosto obliko pomoči sovjetskim vojnim ujetnikom lahko štejemo tudi potiskanje in vlečenje poljske kuhinje⁹ po Krempljevi ulici navkreber. Ta voz bi morali spraviti iz kuhinje v bivši meljski vojašnici v carinsko skladišče izčrpani, bolni in sestradani sovjetski ujetniki. Ker so pogosto omagali, so kdaj pa kdaj pomagali celo stražarji v nemških uniformah.

Kar je najbolj presenetljivo v izjavah nekaterih pričevalcev, je to, da so kljub prisotnosti stražarjev s puškami z nasajenimi bajoneti tudi prebivalci Melja prejeli od ujetnikov manjše predmete, tudi fotografije v znak hvaležnosti, ali v upanju, da bodo dobili v zameno za podarjeno kak košček kruha.

Pričujoči sestavek se nanaša na obdobje od septembra 1941 do aprila 1942, vprašanje pa je, kaj se je dogajalo z ujetniki po oktobru 1942, saj navajajo podatek, da je bilo ujetnikov oktobra 1942 v Mariboru 11.444, med njimi 2.450 sovjetskih.

Iz dveh pričevanj je razvidno, da naj bi bile v bivši tovarni usnja blizu tovarne Zlatorog barake z vojnimi ujetniki predvsem iz držav današnjega Commonwealtha (predvsem Nove Zelandije), vendar naj bi bili v vsaj eni izmed barak tudi sovjetski vojni ujetniki.¹⁰ Nemci naj bi z njimi postopali manj kruto kot s tistimi od septembra 1941 do aprila 1942, zlasti po zmagi pri Kursku poleti leta 1943, ko je začela Rdeča armada nezadržno prodirati proti ozemlju Tretjega rajha, in ko se je zaradi sovjetskih zmag na fronti znatno zmanjšalo število sovjetskih ujetnikov.

Pri pričevanjih pa je bilo mogoče opaziti različno gledanje na isto dogajanje; tako so nekateri izjavljali, da so se vsi ostali ujetniki, razen sovjetskih, lahko povsem svobodno gibali po Melju, medtem ko drugi zatrjujejo, da so vsi razen sovjetskih lahko hodili po Melju, kamor so želeli, vendar pod stražo vsaj enega ali dveh stražarjev,¹¹ je možno zaključiti, da so bili edina mogoča oblika pomoči sovjetskim ujetnikom koščki kruha. Po arhivskih zapisih izstopajo pri tem tri osebe, dve prebivalci Melja in srbski ujetnik, sicer zdravnik.

Pri izkazovanju pietete do umrlih sovjetskih ujetnikov v medvojnem delovanju je treba navesti na prvem mestu tedanjega direktorja pokopališča Ivana Mavriča. Ta je prepričal Nemce, da so dovolili pokopavati umrle ujetnike v vzporedne podolgovate grobove, s čimer se ni omogočila samo poimenska

⁹ Vprežni voz na dveh kolesih z dvema kotloma, enim večjim in drugim manjšim.

¹⁰ Izjava priče, ki ne želi biti imenovana, z dne 5. 10. 2015. Tudi Zdenka Gombač, izjava z dne 3. 9. 2015. Glej pod Neposredna pričevanja!

¹¹ Po mnenju nekaterih pričevalcev naj bi se britanski, francoski in srbski vojni ujetniki prosto gibali po Melju. Tako pravi Jožef Rajšp v svoji izjavi o taborišču za vojne ujetnike 16. 7. 2009, str. 1, medtem ko Slavko Šterman (glej pod Neposredna pričevanja!) trdi v svoji ustni izjavi 7. 9. 2015, da so vojni ujetniki iz omenjenih držav sicer res smeli hoditi po Melju, vendar vselej v spremstvu vsaj enega, če že ne dveh nemških stražarjev.

lokacija pokopanih, ampak tudi povojna ureditev v dostojno pokopališče, v osnovi podobno vojaškim.

OBSTOJEČE ARHIVSKO GRADIVO IN LITERATURA DO JULIJA 2015

V zapisih iz arhiva Muzeja narodne osvoboditve Maribor¹² in v knjigi Milice Ostrovske¹³ je najti tri primere.

- Skojevec Stevo Potočnik¹⁴ je s čebrom vode pohitel k živinskim vagonom z ujetniki, da bi jim dal piti vodo, saj so od žeje umirali. Nanj so planili gestapovci in ga razkačeni odvedli v zapor. Po nekaj dneh so ga izpustili.

Slika 3: Marija Breže s sinom Rudijem (1912–1996) v začetku štiridesetih let.¹⁵

- Marija Breže (1882–1967)¹⁶ neposredno po napadu na Sovjetsko zvezo odpuščena Hutterjeva tekstilna delavka,¹⁷ je z okna svojega stanovanja na

¹² Arhiv muzeja narodne osvoboditve Maribor, mapa 208/a: *Sovjetski vojni ujetniki v Mariboru – Rdečearmejci*. Odslej: AMNOM, mapa208/a.

¹³ Ostrovska, *Kljub vsemu odpor*, Prva knjiga. Maribor 1981. Odslej: *Kljub ...*, Prva knjiga.

¹⁴ Ostrovska, *Kljub ...*, Prva knjiga, str. 238.

¹⁵ Izvirnik hrani avtorjev brat Želimir Breže – Željko.

¹⁶ Avtor je vnuk po njenem sinu Rudiju.

¹⁷ ... politično razgledana socialistka, pred odpustom tudi obratna zaupnica. Ostrovska, *Kljub ...*, Prva knjiga, str. 137.

Einspielerjevi ulici 32 vrgla kos kruha v mimoidočo kolono ujetnikov s stražarji. Ti so zagnali tak krik in vik,¹⁸ da je morala naglo steči iz hiše in navzdol po Krempljevi ulici ter se skriti neke v sosesčini. To ni bilo edino Marijino dejanje, delovala je znatno širše. Denar za kruh in tobak,¹⁹ ki ju je kupovala za ujetnike, je dobivala od sinov, najverjetneje od srednjega Rudolfa – Rudija in najmlajšega Bogomirja, Milka – Miška. Povezala se je z dvema stražarjema, sicer Dunajčanoma, ki sta prevzemala od nje kruh in ga pošteno delila po koščkih nesrečnikom.²⁰

- Anica Kerle je imela na Meljski cesti 41²¹ majhno trgovino s špecerijo, v kateri je prodajala tudi kruh. Tega je položila v veliko škatlo in jo dajala trem srbskim vojnim ujetnikom. Eden od njih, po vojni primarij ginekološkega oddelka bolnišnice v Beogradu, je kruh narezal na zelo majhne koščke, da ne bi sestradani, kot so bili, umrli.²² Po njenem pričevanju so ujetnikom pomagali tudi Amaliettijevi in Maraževi. Amaliettijevi²³ se pri tem niso zmenili za svarila, da jih Nemci lahko aretirajo.²⁴

PRIČEVANJA, PRIDOBLEJENA OD JULIJA 2015 DO APRILA 2016²⁵

Razdelimo jih lahko v dve skupini, eno za neposredna in drugo za posredna pričevanja. V prvo skupino je uvrščeno le tistih dvoje pričevanj, od katerih se eno nanaša na neposredno dajanje kruha, drugo pa na prisotnost ob tem dogajanju.

¹⁸ Ostrovška, *Kljub ...*, Prva knjiga, str. 238.

¹⁹ AMNOM, mapa 208/a. Izjava: Marija Breže o sovjetskih vojnih ujetnikih. Odslej: ... Izjava: Marija Breže ...

²⁰ Prav tam.

²¹ AMNOM, mapa 208/a. Izjava Ančke Kerle o sovjetskih vojnih ujetnikih, str. 1. Odslej: Izjava Ančke Kerle ...

²² Prav tam.

²³ Eden od njih, Jurij, je padel leta 1943 kot partizanski oficir. Ostrovška, *Kljub ...*, Tretja knjiga, str. 93.

²⁴ AMNOM, mapa 208/a. Izjava Ančke Kerle ..., str. 2.

²⁵ Zbral jih je avtor.

Neposredna pričevanja

Slavko Šterman, čigar družina je med vojno stanovala na Wilsonovi 19, je podal²⁶ ustno izjavo²⁷ in pisno pričevanje.²⁸ Njegovo pričevanje je objavljeno tudi v časopisju,²⁹ vendar se nekoliko razlikuje:

Slavkova mati je zavila koščke kruha v časopisni papir, jih dala sinovoma Slavku in Antonu (Tončku) ter ju poslala na ulico. Tako je v Melju delalo še nekaj družin.³⁰ Otroci so polagali te zavitke ob robu cestišča Krempljeve ulice, da bi jih ujetniki lahko pobirali. Takih zavitkov je ležalo običajno po kakšnih deset po vsej Krempljevi ulici navzgor. Zavitki, v katere so bile sicer bolj porredko zavite tudi cigarete, so bile videti na prvi pogled kot odvržene smeti. Nekateri stražarji so dovolili, da so jih sovjetski ujetniki lahko pobrali. Sicer pa so pretepali tiste sovjetske ujetnike, ki so si drznili pobirati zavitke s tal.

Za sovjetske ujetnike so tako imenovano *juho*: kuhano zelenjavo, *repo*, *zelje* in *nekaj krompirja*³¹ kot edini vsakodnevni obrok pripravljali zavezniški ujetniki v meljski vojašnici,³² v glavnem britanski (Novozelandci) ali francoski. Po njo so prišli sovjetski ujetniki.³³

Ljudje, ki so stanovali najbližje carinskemu skladišču, so vsak dan opazovali, kdaj bo skupina kakih 30 do 50 sovjetskih vojnih ujetnikov odšla iz bivšega carinskega skladišča navzdol v Melje. Šele potem so spustili na cesto svoje otroke z zavitki. Za pot navzdol do Melja je skupina ujetnikov potrebovala približno $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{2}$ ure. Napolnjeno poljsko kuhinjo so zopet prevzeli sovjetski ujetniki in jo potiskali ter vlekli proti križišču Meljske ceste s Krempljevo. Ni bilo tako redko, da so ti zavezniški ujetniki vtaknili na kakšno manj vidno mesto poljske kuhinje večji kos kruha ali celo štruco. Pot navzgor po Krempljevi ulici do Einspielerjeve je bila razmeroma strma, še bolj strma je bila pot po Trdinovi ulici. Po slednji so kmalu prenehali dovažati dnevni obrok s poljsko kuhinjo, ker so se Nemci, stanujoči na Trdinovi ulici, pritoževali, da jih takšno dovažanje hrane moti. Potiskati in vleči poljsko kuhinjo navkreber

²⁶ 7. 9. 2015.

²⁷ 16. 3. 2016.

²⁸ Tipkopis *Pričevanja*, ki ga je pripravil za skupni projekt Televizije Slovenije, Regionalnega RTV Centra Maribor, in MNOM z delovnim naslovom »Do pekla in nazaj« v drugi polovici avgusta in septembra 2015. Odslej: Šterman, *Pričevanja* ...

²⁹ Boris Jaušovec, *Prioriteta je premirje; Groza v otroških očeh*. V: *Večer* 70, 2014, 157, 9. 7., str. 3. Odslej: Jaušovec: *Prioriteta* ...; Groza ...

³⁰ To je bil eden od načinov dajanja kruha. Sicer so ostali meljski otroci lahko koščke kruha, tako tudi Šterman, potiskali tudi skozi žičnato ograjo ali jih metali preko nje, kot da gre za njihovo igro.

³¹ Šterman, *Pričevanja* ..., str. 8.

³² Jaušovec, *Prioriteta* ...; Groza ...

³³ Vlekli in potiskali so poljsko kuhinjo. Glej op. 10.

je bilo izčrpavajoče opravilo, ki ga izčrpani, sestradani in bolni ujetniki marsikdaj niso zmogli. Poprijeli so celo nekateri stražarji.³⁴

Zdenka Gombač, ki je do leta 1942 stanovala na Trdinovi 18, v prvi zgradbi levo od vhoda v bivšo komendo,³⁵ ki leži nasproti vzhodnega vhoda v carinsko skladišče, je izjavila,³⁶ da je videla, ko je spremljala svojo mater, kako so otroci metali kruh čez ograjo, nemški stražarji pa so sovjetske vojne ujetnike odganjali od ograje s puškami z nasajenimi bajoneti.

Njeno pričevanje je zanimivo tudi zato, ker izjavlja, da sovjetski ujetniki niso bili v Mariboru le do aprila leta 1942, ampak so prihajali v dveh, celo v treh *valovih*. Prvi je bil, kot je znano, od septembra 1941 do aprila 1942, tretji pa naj bi bil po njenem v letih 1944–1945. Medtem ko so sovjetske vojne ujetnike iz prvega *vala* po Zdenkinem pričevanju vse pobili, so z njimi proti koncu vojne, v *tretjem valu*, kot to imenuje Zdenka, ravnali manj brezobzirno. Njeni domači so še dolgo hranili fotografijo s štirimi sovjetskimi ujetniki. Zdenkine so celo obdarjali, najverjetneje v zahvalo za kruh,³⁷ zmetan preko žice. Spominja se tudi glinene figurice ženice, *babuške*, ki jo je izdelal eden od sovjetskih ujetnikov.³⁸ To ni edini, niti prvi primer. Še preden so pripeljali prve sovjetske ujetnike v Maribor, torej že v juniju 1941, so britanski vojni ujetniki v meljski vojašnici Mariborčanom, ki so jih Nemci namenili za izselitev, metali v zahvalo za kruh svoje gumbe, ki so jih potrgali s svojih uniform.³⁹

Sovjetski ujetniki naj bi po Zdenkinem pričevanju delali v Zlatorogu, današnjem Henklu.⁴⁰

³⁴ AMNOM 208/a. Izjava Marija Breže ... Najverjetneje priletni Avstrijci (Dunajčani)!

³⁵ <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:7634>: Jože Mlinarič, *Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1980, št. 2.

³⁶ 3. 9. 2015.

³⁷ Drago Šorgo je razmišljal 22. 3. 2016 drugače. Morda so nekateri med sovjetskimi ujetniki hoteli s predmeti, ki so jih ponujali skozi žičnato ograjo ali spotoma po ulicah v neposredni bližini bivšega carinskega skladišča kot za nekakšno simbolično zamenjavo za košček kruha.

³⁸ Zgoraj imenovani je pridobil na tako imenovanem *bolšjem* ali *kramarskem* sejmu v Mariboru v letih med 2005 in 2010 leseno škatlico, podobno nekdanjim šolskim peresnicam z drsnim pokrovom, v kateri je bila britev. Na eni od bočnih strani škatlice je bil v ruščini in v ruski pisavi vdolben napis: »*Spomin na vojno*«, na drugi strani pa »*Spomin na ujetništvo*« Fotografije škatlice, ki jo je posnel mag. Gerhard Angleitner dne 22. 3. 2016, hrani MNOM.

³⁹ Pričevanje Antona Brumna (1901–1980), tipkopis iz zasebne zbirke njegovih spominov, str. 33. Navedeno stran je fotokopiral njegov sin Stanko in jo izročil 21. 10. 2015 avtorju kot pisno izjavo pokojnega očeta.

⁴⁰ Priča, ki ne želi biti imenovana, navaja v svojem obširnem pričevanju, da je bila baraka s sovjetskimi ujetniki v neposredni bližini nekdanje Freundove (Viljem Freund) tovarne usnja na Šaranovičevi ul. 12 (pred vojno Kacijanarjeva ul. 12), ki je stala za tovarno

Posredna pričevanja

Običajno gre za neposredne potomce, njihove zakonske partnerje ali bivše sosed, vse že krepko v šestdesetih letih:

- Janez Švajncer, nekdanj stanujoč na Prisojni ulici 63, bivši sosed Jurmanovih na Prisojni ulici, je poslal⁴¹ naslednji zapis: »... Jurmanovi so, če so le mogli, skušali čez žično ograjo vreči kos kruha, tako še nekateri drugi stanovalci Prisojne ulice. Nemec pa je takoj snel puško in grozil, da bo človeka kar ustrelil. Zato se ograji niso smeli približati ...«
- Marija Kolenc je poslala⁴² na osnovi pripovedovanja svoje matere in dedka naslednjo izjavo: »Stanovali so v Ulici Pregnanih 14. Mama je dejala, da jim je v zahvalo za pomoč neki ruski ujetnik poklonil sliko za katero ne vem, kje je oziroma, kdo da jo ima.
Dedek mi je ozeblina mazal z neko smrdečo mastjo, ki mu jo je prav tako zapustil ruski ujetnik.
Žal vem, da smo se pogovarjali o tem, da so pomagali ruskim ujetnikom predvsem s hrano, podrobnosti pa se ne spomnim.«
- Ivan Gorjup je po pripovedovanjih⁴³ svoje tašče Olge Medvešček (1929–2016) povedal naslednje: pomoči sovjetskim vojnim ujetnikom v Melju od oktobra 1941 do aprila 1942 ne gre jemati le kot neko spontano delovanje, ampak je treba upoštevati, da je bila v več pogledih vsaj premišljena, pravzaprav že organizirana:
 1. tisti, ki so potiskali krušno skorjo skozi žičnato mrežo, so bili večinoma otroci. Otrokom nemški stražarji niso smeli storiti ničesar, saj je bilo tovrstno otroško početje lahko razumeti tudi kot otroško igro;
 2. starši so dajali otrokom koščke kruha s krušno skorjo zato, ker so jih lažje spravili skozi žično ograjo;

Zlatorog, točneje na vogalnem pasu med Industrijsko ulico (do leta 1964 dalje imenovana Klavniška ulica). Od Šaranovičeve ulice je ostal samo del po celotni dolžini meljske vojašnice, medtem ko je Kejžarjeva ulica docela izginila med gradnjo 2. etape hitre ceste skozi Maribor v letih 1980–1985.

Naslov tovarne in tlorise nekaterih njenih obratov omenjene tovarne usnja hrani PAM, fond Uprava za gradnje in regulacije Maribor, MA/1743, Kacijanarjeva ulica 12.

Letnico o preimenovanju Klavniške ulice v Industrijsko je najti na spletu: <https://industrijskaulica.wordpress.com/kje-v-mariboru-je-industrijska-ulica-2/>.

⁴¹ 1. 7. 2015.

⁴² 8. 7. 2015.

⁴³ 1. 2. 2016.

3. čakalo se je na tistega nemškega stražarja, za katerega se je vedelo, da se bo obrnil stran od ograje, če so se mu približali otroci, ali v tem primeru celo kdo od odraslih;
- Jurij Leitgeb, med vojno stanujoč na Prisojni 1 je povedal⁴⁴ za svojega brata Bojana (1926–2014), da so ga Nemci zalotili, ko je vrgel kruh preko žične ograje. Zato je moral stati na dežju za žično ograjo, vse dokler se ni stemnilo. Potem so ga izpustili.⁴⁵

Če upoštevamo dejstvo, da je velika večina prebivalcev Melja, ki so živeli v hišah blizu carinskega skladišča, že pokojnih, da so se po vojni mnogi odselili iz Melja, lahko upravičeno domnevamo, da je bilo takšnih, ki so si upali dajati kruh sovjetskim ujetnikom kljub vseprisotnim stražam z napolnjenimi puškami z bajoneti, še več. Ob tem ne gre pozabiti na sodelovanje otrok, kar znatno zviša število sodelujočih.

Kar zadeva prenos kruha v carinsko skladišče, ne smemo prezreti še srbskega vojnega ujetnika, zdravnika in zavezniških britanskih (novozelandskih) in francoskih deliteljev, če že ne kuharjev »juhe« v meljski kuhinji. Ob tem ne bi bilo odveč omeniti tudi nekaj stražarjev, med katerimi jih je bilo največ najverjetneje avstrijskega rodu, ki so se obračali vstran, če so videli koga, da se približuje z namero, da bo vrgel ali vtaknil skozi mrežo kos kruha, dva med njimi pa sta sovjetskim ujetnikom celo pazljivo delila koščke kruha, ki ga je dostavljala Marija Breže.⁴⁶

MEDVOJNO SOČUTJE IN IZKAZOVANJE PIETETE

Najverjetneje najgloblje prizadeti Mariborčani so bili prebivalci Melja in Pobrežja, saj so bili neposredne priče nemškega izživljanja nad sovjetskimi ujetniki. Tisti iz Melja so videvali žive okostnjake, ki so jih izganjali iz živinskih vagonov na mariborski železniški postaji, in ko so tekli na pol goli v najhujši zimi po ulicah v neposredni bližini carinskega skladišča, češ da si bodo s tekom utrdili zdravje,⁴⁷ ali pa, ko so jih gnali pod ledeno mrzle tuše v prostorih

⁴⁴ 29. 3. 2016.

⁴⁵ O tem dogodku sta govorila tudi Šterman (prvi pričevalec pod Neposredna pričevanja) in Franc Šedivy (približno novembra 2015). Šterman je navedel, da so Nemci Bojana Leitgeba za 6 ur zaprli v carinsko skladišče zato, ker so ga zalotili, kako je čez taboriščno ograjo vrgel pol štruce kruha.

⁴⁶ AMNOM 208/a. Izjava: Marija Breže ...

⁴⁷ Sašo Radovanovič, Senka Dreu: *Maribor pod točo bomb – Taborišče smrti*. Maribor 2015, str. 109.

bivše tekstilne tovarne PIK.⁴⁸ Divjaško so jih pretepali, pa naj je bilo to takrat, ko so šli ali tekli v skupinah ali kolonah po meljskih ulicah, ali ko so stali za žičnato ograjo, zmerjajoč jih, da so zverine (*Die Bestien*). Oboji, »Meljčani in Pobrežani«, pa so imeli posebno še v zimskih mesecih 1941–1942 vsak dan priložnost videvati, kako britanski ali francoski vojni ujetniki vlečejo in potiskajo enoosne gare ali celo dvoosni vprežni voz, prekrit s ponjavo, pod katero so ležala (napol) gola, od lakote izsušena trupla sovjetskih ujetnikov. Vse to je ostalo globoko zapisano v narodovi zavesti še dolga desetletja po drugi svetovni vojni in se prenašalo na potomce.

Kar zadeva pieteto do umrlih sovjetskih ujetnikov v medvojnem času, je treba na prvo mesto postaviti pokopališkega direktorja Ivana Mavriča.⁴⁹ Ta je Nemce, ki so hoteli z vsemi umrlimi sovjetskimi ujetniki zapolniti veliko gramozno jamo za pokopališčem in jo potem zasuti,⁵⁰ prepričal, da so vendarle dovolili pokope v vzporedne, podolgovate jame.⁵¹ Najverjetneje mu je to uspelo le tako, da je navajal svoj način pokopa pred nemškim kot primernejši zaradi higienskih razlogov.⁵² S tem je omogočil, da so na osnovi seznama pokopov lahko ugotovili, kje ležijo določeni umrli, kar pri nemškem načinu seveda ne bi bilo mogoče. Pogrebno podjetje je vodilo pokopne sezname⁵³ v obliki razpredelnic, v katere se je poleg priimkov in imen umrlih ujetnikov ter njihove ujetniške številke za določen datum pokopa vnašalo še zaporedno številko jame/grobne enote.⁵⁴ Skupina sovjetskih ujetnikov, skupaj pokopanih v določen predel jame, je predstavljala tako imenovano jamo/grobno enoto. Število pokopanih je bilo v posameznih enotah različno. V seznamih sta bili vpisani 202⁵⁵ grobni enoti. Te enote so bile razporejene po 17⁵⁶ vzporednih

⁴⁸ Ostrovška, *Kljub ...*, Prva knjiga, str. 238.

⁴⁹ AMNOM; mapa 208/a. Dekleva Gorazd: Pokopališče ruskih vojnih ujetnikov, Maribor, 17. 2. 1962. Odslej Dekleva ..., str. 1. Dekleva navaja samo priimek, ne pa tudi njegovega imena in leta rojstva. Mavričevo ime: Ivan in letnico rojstva 1890 je najti v: PAM, fond Mestne občine Maribor 1528–1941, Domovinska kartoteka. Datum smrti: izjava, podana 9. 5. 2016 na osnovi Sprejemnega lista za pogrebe v arhivu Pokopališke pisarne na Pokopališču Pobrežje: Ivan Mavrič se je rodil 18. 12. 1890, umrl pa je 27. 12. 1979. Tudi: Upravna enota Maribor, Oddelek za matične zadeve, državljanstvo in migracije.

⁵⁰ AMNOM; mapa 208/a. Dekleva ..., str. 1.

⁵¹ Prav tam. Dekleva jih imenuje *kanali*.

⁵² Avtorjeva domneva.

⁵³ AMNOM, mapa 208/a. Seznam ruskih grobov na frančiškanskem pokopališču. Odslej: Seznam ruskih grobov ...

⁵⁴ AMNOM, mapa 208/a. Prav tam. Odslej: *grobne enote*.

⁵⁵ AMNOM, mapa 208/a. Seznam umrlih ruskih ujetnikov, pokopanih na mestnem pokopališču na Pobrežju, ki ga je oddal Gorazd Dekleva. Odslej: Seznam umrlih ...

⁵⁶ AMNOM, mapa 208/a. Skica ureditve grobov sovjetskih vojnih ujetnikov, 2 × 29,9 cm × 42,1 cm.

jamah, v katerih je ležalo skupno 2318⁵⁷ sovjetskih ujetnikov, umrlih od 15. 10. 1941 do aprila 1942.⁵⁸ To število se je med vojno še povečalo za 6 iz ujetništva prebeglih sovjetskih ujetnikov, ki so padli kot partizani.⁵⁹

POVOJNO IZKAZOVANJE PIETETE 1945–2016

Ureditev pokopališča za sovjetske ujetnike aprila 1946

Po vojni je direktor pokopališča Mavrič pokopne seznime z osnovnimi podatki umrlih sovjetskih ujetnikov, v katere so bili vpisani tudi tisti brez osnovnih podatkov,⁶⁰ predal pravoslavnemu duhovniku – parohu Gorazdu Deklevi.⁶¹

Dekleva je pokopne seznime pretipkal in jih predal Pokrajinskemu muzeju Maribor,⁶² oddelek NOB.

Januarja 1946 je pregledal grobišče sovjetskih ujetnikov. Videl je, da so bile jame slabo pokrite, iz njih so gledale kosti.⁶³ Med vojno, v obdobju oktober 1941 – april 1942, zlasti pa v zimi 1941–1942 je umiralo toliko sovjetskih ujetnikov, da jih v glavnem francoski ujetniki niso mogli sproti pokopavati in so delali površno.⁶⁴

Dekleva se je povezal s sovjetsko vojno misijo v Ljubljani. Njen vodja je pokazal veliko zanimanje in se je kmalu zatem pripeljal ogledat grobove. Na Deklevovo pobudo so sestavili delovni odbor,⁶⁵ katerega predsednik je bil on. Pri delih, ki so bila organizirana kot udarniška,⁶⁶ so sodelovali poleg vojakov Jugoslovanske ljudske armade tudi meščani in predvsem mladina.

⁵⁷ AMNOM, mapa 208/a. Umrli sovjetski vojni ujetniki po mesecih.

⁵⁸ V Seznamu ruskih grobov ... Mestnega pogrebnege zavoda v Mariboru je kot dan zadnjega pokopa vpisan 15. 6. 1942. Glede na to, da v Deklevovem Seznamu umrlih ... pri zadnjem umrlem sploh ni zapisan mesec, ampak samo dan, in to 15., lahko sklepamo, da je Dekleva domneval, da bi lahko šlo v Seznamu ruskih grobov ... iz omenjenega pogrebnege zavoda za tipkarsko napako.

⁵⁹ AMNOM; mapa 208/a. Seznam sovjetskih borcev – partizanov, ki so jih ujeli Nemci ter jih ubili ali pa so bili ranjeni v bojih in so umrli.

⁶⁰ Nekateri brez imen in priimkov, a z jetniško številko, drugi tudi brez nje.

⁶¹ AMNOM; mapa 208/a. Dekleva: ..., str. 1. Rojen 25. 5. 1901 v kraju Puža, Opatija. Ta je med svojim bivanjem v Srbiji prestopil v pravoslavno vero, vpisal se je na pravoslavno teologijo in postal tudi predavatelj teologije. Umrl je 24. 3. 1992 v Ilirski Bistrici, Upravna enota Ilirska Bistrica, Matična knjiga umrlih matičnega območja Ilirska Bistrica, letnik 1992.

⁶² AMNOM; mapa 208/a. Seznam umrlih ruskih ujetnikov ... Ali tudi: Dekleva: ... str. 2

⁶³ AMNOM; mapa 208/a. Dekleva: ..., str. 1.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Prav tam. AMNOM; mapa 208/a. Dekleva: ..., str. 2.

⁶⁶ AMNOM, mapa 208/a. Dopis gradbenega odseka pri okrajnem odboru Maribor – mesto tov. Gorazdu Deklevi glede števila ur pri ureditvi sovjetskega pokopališča na Pobrežju, Maribor, 16. 4. 1946.

Slika 4: Pokopališče sovjetskih vojnih ujetnikov na Pobrežju, PAM, Zbirka fotografij in razglednic. Na vsaki leseni tablici je bilo zapisano število sovjetskih ujetnikov, pokopanih v določenem sektorju jame/grobni enoti.

Žalne svečanosti ob ureditvi pokopališča, ki je po svojih osnovnih značilnostih spominjalo na vojaško, se je 14. 4. 1946 udeležilo okrog 15.000 ljudi.⁶⁷ Na svečanost sta prišla zastopnika sovjetske misije iz Ljubljane in zastopnika vlade Ljudske republike Slovenije. Vsako leto pred 1. novembrom so se vrstili govori predstavnikov oblasti s polaganjem vencev. Po sporu z Informbirojem junija 1948 komemorativnih govorov ni bilo več.⁶⁸

Svečke in rože na grobišču sovjetskih ujetnikov še v sedemdesetih letih

Še dolga leta po ureditvi pokopališča za sovjetske ujetnike so Mariborčani pred 1. novembrom dajali svojim otrokom⁶⁹ kakšno svečko ali rože, da so jih odnesli na grobove sovjetskih ujetnikov. Skupinsko pa so grobove sovjetskih ujetnikov obiskovali učenci iz osnovne šole Toneta Čufarja na Pobrežju.⁷⁰

⁶⁷ »Grobišča Rdečearmejcev naj bodo nam vsem večen opomin, da bomo zvesto čuvali pridobitev osvobodilne borbe« V: *Vestnik Mariborskega okrožja* 2, 1946, 33, 19. 4., str. 1. [Vestnik ... je predhodnik *Večera*.]

⁶⁸ Prav tam. AMNOM; mapa 208/a, Dekleva: ..., str. 3.

⁶⁹ Miroslava Grašič (1956), stanujoča na Mejni ulici na Pobrežju, je 3. 6. 2015 izjavila, da ji je mati dajala svečko in rože v obdobju od 1963 do 1971. Igor Vodnik (1957), stanujoč na Mladinski ulici, je 7. 10. 2015 izjavil, da mu je mati v njegovih deških letih, tj. še v poznih šestdesetih, dajala svečo, da jo je odnesel na grobišče sovjetskih ujetnikov.

⁷⁰ Izjava Miroslave Grašič istega dne.

Zelenica s pravoslavnim križem

V letih 1980–1985 je potekala druga etapa izgradnje hitre ceste skozi Maribor.⁷¹ Pri tem se je zaradi rekonstrukcije Prečne ulice novo cestišče sicer približalo grobišču⁷² sovjetskih ujetnikov,⁷³ ni pa šla njegova trasa čezenj.⁷⁴ Na tem zemljišču so po načrtu ureditve okolja hitre ceste⁷⁵ naredili leta 1982⁷⁶ travnato zelenico. Njena dolžina je 38 m, širina je 15 m, površina⁷⁷ pa 570 m². Na zelenici kot osnovi za spominski park so postavili 2 metra⁷⁸ visok ruski pravoslavni križ,⁷⁹ pod katerim stoji na okroglem podstavku nagnjena plošča z napisom »V spomin 1819 sovjetskim ujetnikom, umrlim v Mariboru od gladu in epidemij v zimi 1941–1942«. Nad napisom na plošči je vklesan simbol srp in kladivo, pod njim pa peterokraka zvezda. Na levi strani krožnega podstavka iz granitnih kock, na katerem stoji križ, je nalepljena ploščica z napisom »Mesto Maribor 1982«.⁸⁰

Zelenica z ruskim križem deluje kot spominski park sicer pomirjujoče, vendar se je mogoče vprašati, ali se ne bi bolj oddolžili spominu na sovjetske ujetnike s preureditvijo pokopališča v prvotno obliko, vendar z obstojnejšimi materiali.

⁷¹ https://sl.wikipedia.org/wiki/Hitra_cesta_H2, tudi: https://www.dars.si/...avtocestah/.../H2_Hitra_cesta_skozi_Maribor_109.a.

⁷² Silva Šeruga, Prekopali so 30 grobov. V: *Večer* 36, 1981, 202, 2. 9., str. 7.

⁷³ Angel Polajenko, upokojenec Zavoda za izgradnjo Maribora ZIM, je pričal 13. 3. 2016. Ustnemu pričevanju je 14. 4. 2016 sledila še pisna izjava. V času izgradnje hitre ceste skozi Maribor je bil predstavnik investitorja, tj. Samoupravne interesne skupnosti za ceste Slovenije.

⁷⁴ Polajenko, pisna izjava. To je izvedel mag. Miha Bartol, projektant v Projektivnem biroju Cestnega podjetja Maribor.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ darja.lampret@ppm.si, Osnovni podatki za spominski park s Spomenikom miru, 31. 3. 2016. Odslej: darja ...

⁷⁸ Na skrajnem jugozahodnem predelu pobreškega pokopališča.

⁷⁹ Ruski pravoslavni križ se razlikuje od grškega pravoslavnega po nagibu spodnje poševne prečke. V nadaljnjem besedilu: ruski križ. Gabarite omenjenega križa je izmeril 15. 4. 2016 avtor.

⁸⁰ Breže: Sašo Radovanovič, Senka Dreu: Maribor pod točo bomb- Taborišče smrti. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje ČZN* 86, 2015, 2–3, str. 165–166.

Spomenik miru

20. maja 2011 so svečano odkrili⁸¹ spominsko obeležje,⁸² »prvo tovrstno na svetu,⁸³ ki je poklon vsem vojnim žrtvam brez delitev in brez vrednostnih sodb, podrejen zgolj ustvarjanju spominov«. ⁸⁴ Namenjeno je spominu na vse tiste, ki so umrli v Mariboru med 2. svetovno vojno, ne glede na to, na kateri od vojskujočih strani so se borili, kar ni bilo doslej še nikoli storjeno. Posvečeno je tudi civilistom, ki so umrli med zavezniškim bombardiranjem od januarja 1944 do aprila 1945. Na omenjeni zelenici stoji diagonalno od ruskega križa skala iz sivega granita. Na njej je pritrjena plošča z napisom »*Spomenik miru 1941–1945*«. Skalo obdaja osem kamnitih plošč, monolitov iz sivega granita, ki se s svojimi podstavki stikajo po štirje skupaj. Na vsakega izmed njih sta pritrjeni po dve stekleni plošči z imeni in priimki umrlih vojakov iz najrazličnejših držav in meščanov Maribora, žrtev zavezniškega bombardiranja. Na prvih treh ploščah, na polovici četrte in še nekoliko pod njo je vpisanih 1.819 imen in priimkov sovjetskih ujetnikov, pod njimi pa je vpisano število 693 neznanih sovjetskih ujetnikov. Seznamu umrlih sovjetskih ujetnikov, nad katerim je kot ime države zapisano *Rusija*, sledijo sezname držav po abecednem redu od *Avstrija* do *Združene države Amerike*. Poldrugi del plošče zavzemajo imena in priimki vseh, ki so umrli med bombardiranjem Maribora. Levo od ruskega križa stojita še kovinska panoja s historiografskim zapisom o usodi sovjetskih ujetnikov v letih 1941–1942. Prvi, bližje križu, je v celoti izpisan z ruskim besedilom v ruščini, levo od njega stoji pano z obširnejšim besedilom v slovenščini, ki mu sledijo krajši zapisi v angleščini, nemščini in italijanščini.

Pod zelenico ne ležijo samo kosti sovjetskih ujetnikov. Na kovinskem panoju desno od monolitov in od granitne skale je zapisano, da so pokopali pod Spomenik miru posmrtno ostanke večine od 682 vojakov,⁸⁵ umrlih v zadnjih dveh letih vojne. Bili so državljani Avstrije, Belorusije, Bolgarije, Bosne in Hercegovine, Češke, Črne gore, Danske, Hrvaške, Litve, Madžarske, Makedonije, Nemčije, Poljske, Romunije, Slovaške, Slovenije, Srbije, Švice, Ukrajine, in Združenih držav Amerike ter 330 civilnih mariborskih žrtev bombardiranja.

⁸¹ pp-mb.si/Slovesnost-ob-odkritju-Spomenika-miru.aspx

⁸² Oblikoval ga je kipar Franc Tobias.

⁸³ Lidija Ferk, Posmrtni ostanki vojnih žrtev v istem grobišču. V: *Večer* 67, 2011, 116, 21. 05, str. 20.

⁸⁴ Del napisa na panoju za Spomenikom miru.

⁸⁵ Na spominskih ploščah so tudi imena in priimki 38 ujetnikov iz Cipra, Francije, Grčije, Italije, Nove Zelandije in Velike Britanije, ki so umrli v meljskem taborišču naravne smrti, niso pa pokopani pod Spomenikom miru.

Slika 5: Zelenica s spominskimi obeležji. Spredaj Spomenik miru, desno v ozadju ruski križ. Fotografijo je posnel dne 31. 3. 2016 mag. Gerhard Angleitner⁵.

Postavitev so omogočili⁸⁶ Pogrebno podjetje Maribor, Mestna občina Maribor, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije, Veleposlaništvo ZDA v Sloveniji, Veleposlaništvo Združenega kraljestva in Severne Irske v Sloveniji, Veleposlaništvo Ruske federacije, Dravske elektrarne, Kreditna banka Maribor, Mariborski vodovod in Ostroga.

Postavitev informativne table ob vzhodnem vhodu v carinsko skladišče⁸⁷

15. 9. 2011 so postavili levo od vzhodnega vhoda v carinsko skladišče informativno tablo⁸⁸ z opisom dogajanja⁸⁹ v carinskem skladišču v letih 1941–1942.

Odprtje enodnevne razstave in virtualni prikaz Muzeja nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike

Dne 8. 7. 2014 so v prisotnosti ruskega zunanjega ministra Sergeja Lavrova in drugih pomembnih gostov iz Ruske federacije odprli v prostorih dobro

⁸⁶ Tadeja Škerjanc, O spomeniku tudi z Angleži. V: *Večer* 67, 2011, 57, 10. 3. str. 17. Postavitev prve spominske table je bila vredna okoli 30 tisoč evrov.

⁸⁷ Glej sl. 1.

⁸⁸ Na nasprotni strani stoji čez cesto vhod v mariborsko komendo. Glej op. 35, <http://www.sistory.si/>...

⁸⁹ Avtorica historiografskega besedila je Miroslava Grašič, muzejska svetovalka v MNOM.

ohranjenega⁹⁰ carinskega skladišča enodnevno muzejsko razstavo s hkratnim virtualnim projektnim prikazom Muzeja nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike.⁹¹ Bodoči muzej je zasnovan kot večnamenski kulturni objekt.⁹² Pri tem ne gre samo za muzej kot ustanovo za prikaz in proučevanje zgodovine, ampak naj bi ta objekt služil s svojo notranjo ureditvijo kot prostor za spominjanje, sočutje in za razmišljanje.

ZAKLJUČEK

Vse zapisano kaže, da je Maribor tragedijo sovjetskih ujetnikov dojel kot svojo bolečino. Sočutje do izstradanih in bolnih sovjetskih ujetnikov je med vojno preraslo v domiselno zastavljeno obliko pomoči, ki je zahtevala pri odraslih veliko osebnega poguma in veliko breme odgovornosti, saj so vendarle izpostavili tveganju tudi lastne otroke. Ustno izročilo o trpljenju sovjetskih ujetnikov in njihovi zadnji poti do pokopališča se je prenašalo na potomce. Še desetletja po vojni so starši dajali otrokom svečke in rože, da bi jih za 1. november nesli na grobišče sovjetskih ujetnikov.

Po koncu 2. svetovne vojne so v Mariboru postavili doslej štiri spomeniška obeležja v zvezi s sovjetskimi ujetniki, vendar bo Maribor šele s postavitvijo »Muzeja nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike« najgloblje ohranil spomin na trpljenje sovjetskih ujetnikov, ki so končali svojo življenjsko pot v njem.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

AMNOM, mapa 208/a.

Pokrajinski arhiv Maribor.

PAM, fond Zavod za urbanizem Maribor.

PAM, fond Uprava za gradnje in regulacije.

⁹⁰ Glej op. 7: <http://www.veleposlanistvorusije...>, str. 1.

⁹¹ Ob tej priložnosti so tudi izdali dvojezični (slov., rus.) katalog razstave z naslovom *Muzej nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike*. Maribor 2014. Odslej: *Muzej nacističnega ...*

⁹² *Muzej nacističnega ...*, str. 16. Oblikovalci arhitekture muzeja, razstave: mag. Tomaž Kancler, Mateja Katrašnik in Dejan Štampar.

PAM, Zbirka fotografij in razglednic.

PAM, fond Mestna občina Maribor 1528–1941.

Pogrebno podjetje Maribor.

Sprejemni listi.

Upravna enota Ilirska Bistrica.

Matična knjiga umrlih matičnega območja Ilirska Bistrica, letnik 1992.

Upravna enota Maribor, Oddelek za matične zadeve, državljanstvo in migracije.

Monografije

Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor*. Maribor 1981.

Sašo Radovanovič, Senka Dreu, *Maribor pod točo bomb – Taborišče smrti*. Maribor 2015.

Zborniki, katalogi

Muzej nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike. Dvojezični katalog: slov., rus. z razstave. Maribor 2014.

Časopisi, revije

Časopis Mariborskega okrožja

Časopis za zgodovino in narodopisje

Večer

Borivoj Breže, Taborišči za vojne ujetnike v Mariboru (4. del) (2). V: *Večer* 71, 2015, 159, 11. 7., str. 24.

Borivoj Breže, Sašo Radovanovič, Senka Dreu, Maribor pod točo bomb – Taborišče smrti. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86, 2015, 2–3, str. 160–167.

Jasmina Cehnar, V Melju končno zaznamovali mariborski Auschwitz. V: *Večer* 67, 2011, 215, 16. 9., str. 19.

Lidija Ferk, Posmrtni ostanki vojnih žrtev v istem grobišču. V: *Večer* 67, 2011, 116, 21. 05. str. 20.

»Grobišča Rdečearmejcev naj bodo nam vsem več en opomin, da bomo zvesto čuvali pridobitev osvobodilne borbe«. V: *Vestnik Mariborskega okrožja* (predhodnik *Večera*) 2, 1946, 33, 19. 4., str. 1.

Boris Jaušovec, Prioriteta je premirje. V: *Večer* 70, 2014, 157, 9. 7.

Silva Šeruga,⁹³ Prekopali so 30 grobov. V: *Večer* 36, 1981, 202, 2. 9., str. 7.

Tadeja Škerjanc,⁹⁴ O spomeniku tudi z Angleži. V: *Večer* 67, 2011, 57, 10. 3., str. 17.

Elektronski viri

arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=25754, 11. 4. 2016.⁹⁵

darja.lampret@ppm.si, *Osnovni podatki za spominski park s Spomenikom miru*, 31. 3. 2016.

<https://industrijskaulica.wordpress.com/kje-v-mariboru-je-industrijska-ulica-2/>, 13. 4. 2016.

https://sl.wikipedia.org/wiki/Hitra_cesta_H2, 12. 4. 2016, tudi:

https://www.dars.si/...avtocestah/.../H2_Hitra_cesta_skozi_Maribor_109.a..., 17. 4. 2016.

pp-mb.si/Slovesnost-ob-odkritju-Spomenika-miru.aspx, 26. 4. 2016.

<http://www.sistory.si/SISTORY:ID:7634>: Jože Mlinarič, *Melje in njegova malteška kolenka od XII. stoletja do leta 1803*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1980, št. 2, 15. 4. 2016.

http://www.veleposlanistvorusije.mid.ru/doc/08072014_sl.pdf, 16. 4. 2016.

Pričevanja, izjave

Zdenka Gombač, Ivan Gorjup, Miroslava Grašič, Marija Kolenc, Jurij Leitgeb, Angel Polajnko, Jožef Rajšp, Franc Šedivy, Drago Šorgo, Janez Švajncer, Slavko Šterman, Igor Vodnik, priča, ki ne želi biti imenovana.

HELP, SYMPATHY AND REVERENCE FOR THE SOVIET WAR PRISONERS IN MARIBOR, WHO DIED IN THE YEARS 1941 AND 1942 Summary

While Germans treated the British and other war prisoners in the Maribor industrial quarter Melje according to The Hague Conventions, they treated the Soviet prisoners in a customs warehouse extremely cruel. The citizens of Melje were only allowed to help the prisoners with giving them pieces of bread. In order to avoid interventions of the guards they used their children for these actions. On the basis of archive materials, literature and testimonies of people who were born at the beginning of the 1930ies and of their offspring one can see that the number of Melje citizens who helped the Russian prisoners was not negligible, especially when considering the constant presence of the German guards.

⁹³ V časopisu: sš. Ime in priimek novinarke: Silva Šeruga je posredovala 13. 4. 2016 Dana Kmetič, upokojena sodelavka Univerzitetne knjižnice Maribor.

⁹⁴ (taš) – ime in priimek avtorice, pridobljen 18. 4. 2016 (dokumentacija *Večera*).

⁹⁵ SI AS 1235 Republiška skupnost za ceste Slovenije, 1884–1991.

The Germans wanted to bury the Soviet prisoners in a gravel pit near the Pobrežje cemetery and they tried to cover up mass murders. The then director of the cemetery convinced them that the dead should be buried in parallel graves. After the war the director gave the list of the dead to an orthodox priest, who was a Slovene. He, the soldiers of the Maribor Yugoslav garrison, the Maribor youth, and the citizens arranged a model cemetery, which had all the features of a military cemetery. Around 15.000 people were supposedly present at the opening ceremony.

The tragedy of the Russian prisoners shook up the citizens of Maribor. From the liberation on and until the 1970ies children used to put flowers and candles on their graves.

Between 1980 and 1982, when the highway through Maribor was in its second stage, the cemetery was rearranged as a lawn. In 1982 a two metres high stone orthodox cross and a memorial plate were arranged.

On 15th May 2011 eight stone monoliths were arranged diagonally to the orthodox cross. These monoliths are decorated with name plates of soldiers, who died in Maribor and its surroundings during World War II (the Soviet prisoners, prisoners from other countries, the German soldiers, and Anglo-American pilots, who were shot down during the bombing of the city, and the citizens of Maribor, who were killed during the bombing). This arrangement was an international project, the first of its kind in the world, the first one that combines the memory of victims from both fighting sides.

An informative board was set up at the entrance in the customs warehouse on 15th September 2011.

On 8th July 2014 a one-day exhibition with a virtual presentation of the future museum of Soviet prisoners was opened. The Russian foreign minister Lavrov was present at the opening.

HILFE, MITGEFÜHL UND PIETÄT FÜR DIE SOWJETISCHEN KRIEGSGEFANGENEN, DIE IN DEN JAHREN 1941–1942 IN MARIBOR/MARBURG STARBEN

Zusammenfassung

Während Deutsche in dem Industrie- und Arbeiterviertel Melje/Melling im Nordosten Maribors/Marburgs die britische und andere Gefangenen den Haager Friedenskonferenzen gemäß behandelten, behandelten sie die sowjetischen Gefangenen im Zollmagazin extrem grausam. Die Bewohner von Melje/Melling durften den Gefangenen nur helfen, indem sie ihnen Brot gaben. Um den Einsatz der Wachen zu verhindern, benutzen sie ihre Kinder, um den Gefangenen Brot zu übergeben. Auf Grund der Archivmaterialien, Literatur und dem Erzählen der Überlebenden, die Anfang der 1930er geboren waren und laut der Aussagen von Nachkommen der schon gestorbenen Bewohner kann man annehmen, dass die Zahl der Meljeaner/Mellinger, die den sowjetischen Gefangenen halfen, nicht gering war. Vor allem war diese Zahl nicht gering, wenn man die ständige Anwesenheit der deutschen Wachen berücksichtigt.

Deutsche wollten die verstorbenen sowjetischen Gefangenen in der Kiesgrube in der Nähe des Pobrežje/Pobersch Friedhofs beerdigen und dabei die Zeichen des Massenmordes verdecken. Der damalige Direktor des Friedhofs überzeugte sie, dass man die sowjetische Gefangenen in den Parallelgräber beerdigen sollte. Nach dem Krieg übergab der Direktor des Friedhofs die Namenslisten der Beerdigten an den orthodoxen Priester, der

übrigens ein Slowene war. Unter seiner Leitung errichteten die Soldaten des Mariborer/Marburger Garnison der Jugoslawischen Volksarmee, die Mariborer/Marburger Jugend und die Bewohner Maribors/Marburgs einen Muster-Friedhof, der alle Charakteristika eines Soldatenfriedhofs hatte. An der Eröffnungsfeier nahen rund 15.000 Menschen teil.

Die Tragödie der sowjetischen Gefangenen erschütterte die Mariborer/Marburger. Nach der Befreiung gaben die Eltern ihren Kindern an Allen Heiligen noch bis in die 1970er Blumen und Kerzen für die Gefangenengräber.

Von 1980 bis 1982 wurde während der II. Bauetappe der Schnellstraße durch Maribor/Marburg der Friedhof mit den Überresten der sowjetischen Gefangenen in eine Grünfläche verwandelt. Im Jahr 1982 wurden dann noch ein zwei Meter hohes orthodoxes Kreuz aus Stein und eine Gedenktafel errichtet.

Am 15. Mai 2011 wurden diagonal zum orthodoxen Kreuz acht Steinmonolithe errichtet, auf denen Namen Aller, die in Maribor/Marburg und in der Umgebung während des Zweiten Weltkrieges fielen (sowjetische Gefangener, Gefangener aus anderen Staaten, deutsche Soldaten und anglo-amerikanische Piloten, die während der Bombardierung der Stadt abgeschossen wurden) und der Mariborer/Marburger, die während der Stadtbombardierung starben, verewigt sind. Diese Einrichtung war ein internationales Projekt, das erste in der Welt, das der Erinnerung an die Opfer beider Seiten gewidmet ist.

Am 15. September 2011 wurde beim Eingang in das Zollmagazin noch eine Informations-tafel errichtet.

Am 8. Juli 2014 wurde im Zollmagazin eine eintägige Ausstellung mit virtueller Darstellung des geplanten Museums der sowjetischen Gefangenen eröffnet. Bei der Ausstellungseröffnung wurde auch der russische Außenminister Lavrov anwesend.